

Dr STEVAN DEVETAKOVIĆ

NEKE MOGUĆNOSTI UVEĆANJA ZAPOSLENOSTI U SEKTORU USLUGA I RAZVOJEM DRUŠTVENIH DELATNOSTI

Ostvareni razvoj privrede i društvenih delatnosti tokom čitavog posleratnog perioda imao je za rezultat značajno aktiviranje radnog potencijala stanovništva. Međutim, ostvareni proces brzih promena u smislu produktivnijeg zapošljavanja u društvenom sektoru i uopšte nepoljoprivrednim delatnostima pokrenuo je daleko širi interes od mogućnosti stvaranja radnih mesta. Stoga je paralelno sa rastom zaposlenosti izuzetno brzo rastao i kontingent registrovanih lica koja traže posao. Ovaj podatak uzećemo kao indikator uvećanja nezaposlenosti iako mu se mogu učiniti zamerke da nije pokazatelj stvarne nezaposlenosti, jer se deo registrovanih lica javlja zbog ostvarenja određenih prava (zdravstvene zaštite, vanrednog studiranja, poreskih olakšica i dr.), zatim se tu mogu naći i poljoprivrednici bez potrebnih kvalifikacija za nepoljoprivredno aktiviranje koji mogu i dalje da privređuju na svom posedu i drugi.

Tokom čitavog razdoblja od gotovo četiri decenije (1947—1985) zapažamo da se pretežan deo zaposlenih u društvenom sektoru aktivirao u privrednim delatnostima, te da je u ovima beležen i brz rast prosečnog godišnjeg broja radnika. Sa stanovišta dinamike ukupnog zapošljavanja u društvenom sektoru i rasta zaposlenih u odgovarajućem delu privrede tokom posleratnog razdoblja prelomnu tačku čini polovina šezdesetih godina kada je jugoslovenska privreda prešla iz faze ubrzane industrijalizacije u središnju etapu, odnosno sa prosečnog rasta broja radnika u društvenom sektoru koji je omogućavao njegovo udvostručenje u jedanaestoj godini na tempo kojim je tokom sledeće faze omogućavao da se to ostvari tek u dvadesetpetoj. U okviru navedene globalne dinamike zapo-

šljavanja, već i sam naziv prve faze upućuje na očekivanje da je industriji pripadala posebna uloga pa se ona stoga odlikovala i visokim rastom zaposlenosti, ali se čak i nešto brže broj radnika uvećavao u društvenoj poljoprivredi, šumarstvu i vodoprivredi posmatranim objedinjeno. Istovremeno, tokom faze ubrzane industrijalizacije, i u vanprivrednim delatnostima zaposlenost je rasla po visokim prosečnim stopama. Zahvaljujući napred navedenom kretanju, godišnji prosek radnika u društvenoj privredi zabeležio je neto uvećanje za preko dva miliona u 1965. prema broju iz 1947. godine, a gotovo polovina od toga je u industriji. U vanprivrednim delatnostima realizovano neto povećanje je 372 hiljade radnika. Tokom sledeće dve decenije, središnje etape industrijalizacije, među privrednim delatnostima izvršeno je pomeranje u dinamici pa je najbrži rast zaposlenosti ostvaren u oblasti finansijskih i drugih usluga, zatim ugostiteljstvu i turizmu, trgovini i stambeno-komunalnoj privredi, a natprosečnu dinamiku zapošljavanja imala je i industrija u kojoj je realizovano nešto više od polovine neto prirasta radnih mesta društvene privrede. Iako je u vanprivrednim delatnostima ukupno posmatrano dinamika bila iznad proseka tokom dve decenije središnje industrijalizacije, a kao najdinamičnija među njima se izdvaja delatnost zdravstva i socijalne zaštite, njihovo ukupno neto povećanje prema broju iz 1965. godine je 506 hiljada, što je manje od petine ukupnog prirasta radnika u društvenom sektoru.

Raspored radnika u društvenom sektoru privrede i napred navedeni podaci o dinamici osnov su za ukazivanje da je najveće pojedinačno učešće u strukturi zaposlenih na početku posleratnog razdoblja imala industrija i rudarstvo, te da je bila među delatnostima sa najdinamičnijim rastom. Zahvaljujući tome ona polovinom osamdesetih godina zapošljava gotovo svakog drugog radnika društvene privrede ili bezmalo 40% svih zaposlenih u društvenom sektoru. Sem toga, porast udela u strukturi zabeležile su još i: trgovina, ugostiteljstvo i turizam kao skupina, osobito u središnjoj etapi; zanatstvo i stambeno-komunalna delatnost, te finansijske i druge usluge. S druge strane, mada je broj radnika apsolutno rastao u svim delatnostima, relativno je smanjen udeo društvenog građevinarstva, a najviše je opalo učešće saobraćaja i veza u strukturi zaposlenih imajući u vidu privredne delatnosti. Od vanprivrednih je smanjen udeo društveno-političkih zajednica i organizacija u strukturi radnika društvenog sektora.

Navedeni odnosi upućuju nas na ocenu da je tokom proteklog četrdesetogodišnjeg perioda naglasak bio na uvećavanju zaposlenosti i angažovanju ostalih činilaca, a to znači prevashodno ekstenzivni razvoj u delatnostima materijalne proizvodnje i posebno industriji. Takvom orijentacijom ostvareni su bez sumnje značajni rezultati, ali je ona pokazala i izvesne nedostatke, osobito tokom osamdesetih godina. Naime, industrija i rudarstvo u prvoj polovini osamdesetih beleže brži rast zaposlenosti (3,1% prosečno godišnje) od odgovarajućeg uvećanja društvenog proizvoda (2,8%), a to znači

da je tokom ovog perioda opadala produktivnost rada, što poprima još nepovoljnije značenje kad se ima u vidu osetno zaostajanje, dva do tri puta, za produktivnošću koja se postiže u razvijenim zemljama Zapadne Evrope. S druge strane, navedeni brži rast zaposlenosti od društvenog proizvoda industrije tokom prve polovine osamdesetih godina daje nam povoda za očekivanje da se u ovoj delatnosti izvrše zahvati kojima bi se omogućio povećan stepen korišćenja kapaciteta i rast produktivnosti rada, a to bi istovremeno značilo bar za neko vreme selektivan, odnosno sporiji rast zaposlenosti.

Pored značajnih rezultata koji su postignuti u proteklom posleratnom razdoblju, otvoreni razvojni procesi i problemi koji se javljaju u sferi privrednog i društvenog razvoja¹, naročito tokom poslednjih pet godina sintetizovano se manifestuju kroz vrlo spor rast društvenog proizvoda ukupne privrede, gubitak vodeće uloge društvenog sektora u formiranju akumulacije i na toj osnovi usporen rast njenog proizvoda. Sve nam to govori u u prilog proceni i da se moraju izvršiti izmene u konceptu razvoja kojima bi se obezbedilo da mnogo veća pažnja bude usmerena na efikasniju upotrebu svih proizvodnih činilaca, pa i radne snage. Drugačije rečeno, to znači da „Jugoslavija ulazi u novu etapu razvoja u kojoj se izvori privrednog rasta nužno premeštaju ka novim područjima koja daju drukčije dimenzije i kvalitativno druga svojstva ekonomskom razvoju, što neizbežno povlači za sobom i odgovarajuće promene u samim pristupima privrednom rastu. Nasuprot dominantnoj ulozi kvantitativnih faktora, vodeće mesto preuzimaju činioци s područja nauke, tehnike i naučne organizacije proizvodnje, faktori znanja i stručnih kvalifikacija, pa prema tome i oni oblici društvene aktivnosti koji vode razvitku čoveka i rastu njegovih sposobnosti.“²

U prilog promena koncepta razvoja govori i ocena po kojoj „Jugoslavija je upravo dostigla nivo razvijenosti kada većina stanovništva zadovoljava svoje potrebe u ishrani, odeći i obezbeđenju krova nad glavom...“ . tj. nivo „relativne saturacije ovih potreba, pa se izbor za potrošača silno povećava, a sa time i mogućnosti da se na njega izvrši uticaj.“³ To je pak od velikog značaja za strategiju razvoja Jugoslavije kao socijalističke zemlje da se odgovarajućim zahvatima u oblasti ekonomske i šire društvene politike orijentiše na ovu oblast i izvrši potreban uticaj u sferi potrošnje kako bi se ona preorijentisala sa dosadašnjeg usmerenja uglovnom na podmirenje materijalnih potreba koje bi na višem nivou razvijenosti moglo da se pretvori u razvoj po modelu potrošačkog društva, ka širokom spektru društveno racionalnih, materijalnih i nematerijalnih potreba čijim će se zadovoljenjem formirati celovita ljudska

¹ Šire o tome videti u radu Nikole Čobeljića, PRIVREDNI RAZVOJ KAO OSNOVA DRUŠTVENOG PROGRESA, *Ekonomski zbornik*, knjiga II, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1982., str. 275—300.

² Ibid., str. 289.

³ K. Mihailović, EKONOMSKA STVARNOST JUGOSLAVIJE, *Ekonomika*, Beograd, 1981., str. 80—81.

ličnost kao važan činilac novog humanog društva. Drugim rečima, to znači da se u strategiji razvoja naglasak prenese sa neprekidnog uvećavanja materijalne proizvodnje koja je u savremenom razvijenom potrošačkom društvu orijentisana na izazivanje i zadovoljavanje tzv. relativnih ili nametnutih potreba, a one su motivisane isticanjem na osnovu posedovanja određenih dobara kao simbola prestiža, pa s obzirom na to nisu limitirane već se gotovo neograničeno mogu uvećavati.⁴

Među promenama koje bi doneo izmenjeni koncept razvoja, kao značajnije za naše razmatranje, izdvojili bismo one vezane za očekivana kretanja privredne i socijalne strukture te sa njima povezanu dinamiku zapošljavanja u privredi i društvenim delatnostima. To znači promenu u odnosu na do sada ostvarivanu dinamiku rasta proizvodnje i zapošljavanja, prvenstveno u industrijskim granama, te ukupno uzev usporeni rast datih veličina za ovu delatnost kao celinu. Njena osnovna orijentacija u tom slučaju postaje podizanje kvaliteta proizvodnje, uz veoma usporen rast ili nepromenjeni obim domaćeg tržišta i obično nešto šire mogućnosti izvoza. U toj situaciji, uz navedenu orijentaciju ovih proizvođača, treba očekivati širenje asortimana i individualizaciju proizvoda, napore ka podizanju produktivnosti rada odnosno sniženju cena, što sve ne pogoduje rastu zaposlenosti, pa u najboljem slučaju valja očekivati da se omogući njeno zadržavanje na nepromenjenom nivou. S druge strane, sve to može da pogoduje porastu značaja malih i srednjih proizvodnih jedinica u oblasti proizvodnje materijalnih dobara pošto one danas pokazuju veći stepen fleksibilnosti u korišćenju kapaciteta i prilagođavanju potrebama, ne retko niže fiksne troškove reprodukcije i time niže cene koštanja.⁵ Porastu značaja malih i srednjih proizvodnih jedinica pogoduje i primena savremenih tehnoloških rešenja, posebno onih što ih pruža elektronika danas, a to im sa svoje strane omogućuje veće serije odnosno udeo u proizvodnji koji je manje marginalan nego do sada. Pa i pored toga, njihovi proizvodi su manje masovni te mogu bolje da se prilagode individualnim ukusima koji se formiraju kao široka lepeza nove potrošačke tražnje za materijalnim proizvodima uopšte i posebno onim trajnim.

Navedene, važnije promene implicirane izmenjenim konceptom razvoja u proizvodnim delatnostima uopšte i posebno u industriji koje treba da proizađu iz dostignutog nivoa razvijenosti i zadovo-

⁴ Detaljnije su o ovoj strani potreba pisali: K. Mihailović, Op. cit., str. 80—87.; N. Čobeljić, Op. cit., str. 290—292; J. Attali, M. Guillaume, ANTI-EKONOMIKA, Institut društvenih nauka, Beograd, 1978., str. 97—110.; J. K. Galbraith, NOVA INDUSTRIJSKA DRŽAVA, Stvarnost, Zagreb, 1970., str. 206—210.; A. Heller, O „STVARNIM“ I „LAŽNIM“ POTREBAMA, *Kulturni radnik*, br. 8, Zagreb, 1980., str. 101—106.

⁵ O ovom pravcu promena, ali na daleko višem nivou razvijenosti, u drugim društveno-ekonomskim uslovima i veličini zemlje, videti šire kod L. D. Birch, THE JOB GENERATING PROCESS, MIT Study for the Department of Commerce, February 1979.

ljenja osnovnih materijalnih potreba, te težnje da se izbegnu brojne neracionalnosti potrošačkog društva rezultiraće i u rastućim društvenim potrebama za raznovrsnim uslugama — bilo onim koje se realizuju preko tržišta i svrstavaju u tercijarne delatnosti privrede ili onim što se svrstavaju u društvene delatnosti, a sa stanovišta korisnika su besplatne ili oni participiraju neznatnim delom u troškovima koji se inače pokrivaju posebnim vantržišnim mehanizmima. Takvo preusmerenje u ekonomskoj strukturi zapošljavanja ka tercijarnom sektoru i prema društvenim delatnostima omogućuje da se dobar deo raspoloživog radnog potencijala u njima aktivira. Ovo je utoliko bitnije što je danas još uvek radna snaga relativno obilan faktor, a uz to se odlikuje i stalnim rastom realnih kvalifikacija te nameće odgovarajuće obaveze za strategiju razvoja.⁶ Međutim, pošto se deo društvenih potreba u nas zadovoljava korišćenjem specifičnog mehanizma omladinskog dobrovoljnog rada to, sa svoje strane, sužava mogućnost bržeg rasta zaposlenosti u oblastima koje bi u svojoj tekućoj privrednoj aktivnosti realizovale te radove angažujući (zapošljavajući) dodatnu radnu snagu.

Prema svemu što je napred istaknuto i izmenjenom konceptu razvoja i njegovim implikacijama, pri formulisanju ekonomske politike i posebno politike ukupne zaposlenosti još uvek se u nas može očekivati relativni i apsolutni rast broja zaposlenih u svim oblastima materijalne proizvodnje, ali znatno sporiji nego tokom proteklog četrdesetogodišnjeg razdoblja. S druge strane, to usporavanje će se u narednom periodu primenom odgovarajuće strategije zapošljavanja moći da kompenzira relativnim i apsolutnim uvećanjem zaposlenosti u uslužnim delatnostima, mada nešto manje u onim koje se i same mogu tehnički opremiti i po tom osnovu podložne su bitnijem rastu produktivnosti rada, a znatno više onim gde su mogućnosti za značajniji rast proizvodnosti vrlo ograničene i kod kojih je kvalitet važniji nego proizvod uloženog rada, odnosno koje svojom visoko ličnom prirodom pogoduju punoj afirmaciji radnika na tim poslovima. Na taj način bi se stvorile pretpostavke da se viši nivo razvijenosti odražava ne u drastičnom rastu količine roba i proizvodnih usluga, već kroz ravnomerniju preraspodelu njihove upotrebe i kvaliteta, te putem usmeravanja većeg dela društvenog fonda rada i nove zaposlenosti na društveno korisne aktivnosti kojima se obogaćuje ili oplemenjuje čitava zajednica, odnosno zadovoljavaju istinske ljudske potrebe, pa su stoga trajno društveno korisne i potrebne. Drugim rečima, to znači daleko šire i potpunije zadovoljavanje potreba društva na višim nivoima razvijenosti, ne pretrpavajući ga materijalnim proizvodima sposobnom jedino da zadovolje tzv. „lažne“ ili statusne potrebe, te u celini humaniji razvoj primereniji jugoslovenskom socijalističkom društvu.

Navedene promene na strani potreba za radom odražavaju se i kroz izmenjeni odnos ovih prema delu raspoloživog radnog kon-

⁶ K. Mihailović, Op. cit., str. 99.

tingenta koji traži posao. Bolje reći, manifestuju se kao njihovo nepodudaranje na koje se sve teže mogu primeniti objašnjenja kao što su nedostatak komunikacija i informacija, otežano prilagođavanje, nepristupačnost ili drugi činioci segmentacije kojima se u sadašnjim razmatranjima, a saglasno važećim teorijama, tumačila privremena ili trajnija nezaposlenost jednog dela radnika. Ovaj fenomen nepodudaranja povezan je sa delovanjem vrlo široko shvaćenog savremenog tehničkog napretka⁷, zatim dostignutog nivoa privredne i opštedruštvene razvijenosti, te izmenjenog odnosa i politike društva u oblasti zadovoljenja potreba. S druge strane, upravo imajući u vidu iznete činjenice, zapaža se slobodniji i više ličan stav prilikom opredeljenja za posao⁸ koji je manje uslovljen maksimizacijom ličnog dohotka kao osnove za odgovarajuće zadovoljenje (maksimalno) potreba no što je determinisan uslovima i prirodom posla gde se obično insistira na širim mogućnostima lične afirmacije, odnosno mogućnosti rada „za svoju dušu“, čak i po cenu nižih zarada od onih što se inače potencijalno mogu ostvariti na poslovima drugačijeg karaktera. To ne retko znači odbijanje onih poslova u industriji na kojima je rad monoton i bezličan, odnosno zahteve za drugačije formulisane forme rada. Sem toga, sve je povoljnija kvalifikaciona struktura kako zaposlenih tako i onih što traže posao, pa su s tog i ostalih razloga napred pomenutih i u Jugoslaviji danas jednovremeno prisutni nezaposlenost i izvestan broj nepopunjenih radnih mesta.⁹

Saglasno rečenom, valja istaći da se promene koje donosi izmenjeni koncept razvoja i na strani potreba za radom i u sferi njegove ponude na izvestan način dopunjuju, pa bi ih u tom smislu trebalo odgovarajućim ekonomsko-političkim, socijalnim i drugim merama artikulirati. To bi pre svega značilo da se svesnom, aktivnom politikom podržavaju prvenstveno one nove forme ekonomske aktivnosti kojima će se uvećati ponuda da bi se udovoljilo rastućoj tražnji, a na bazi toga one bi angažovale i dodajnu radnu snagu. U okviru ovih, navedene aktivne mere bile bi preduzimane prvenstveno prema onim granama privrede gde se tržišnim mehanizmom

⁷ O tome smo i sami pisali u radu TEHNIČKI PROGRES, ZAPOSLENOST I INVESTICIJE, koji je publikovan u knjizi Dugoročni program ekonomske stabilizacije — faktori nedovoljnog sprovođenja i perspektiva, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, Beograd, 1986., str. 57—64.

⁸ Detaljnije o ovome u razvijenim zemljama videti u THE WELFARE STATE IN CRISIS, O E C D, Paris, 1981.

⁹ „Zanimljivo je, međutim, da u uslovima skoro milionske nezaposlenosti, oko 70 hiljada radnih mesta ostaje nepopunjeno. Reč je o proizvodnim zanimanjima koja traže velike fizičke napore, kao što su rudari, monter, varioni, livci. Jugoslavija se danas sreće sa pojavom da na dostignutom nivou razvijenosti domaće stanovništvo neće da prihvati fizički teške poslove, čak i po cenu da ostane nezaposleno, što je već odavno prisutna pojava u zemljama Zapadne Evrope.“ K. Mihailović, TEMELJNA REŠENJA ZA NEZAPOSLENOST TREBA TRAZITI U STRATEGIJI PRIVREDNOG RAZVOJA, naučni skup. Izgradnja nove privredne strukture za zaposlenost 80-tih godina, Centar za marksizam univerziteta u Beogradu, Beograd, 1984., str. 35.

iskazivanja intenziteta društvenih potreba ne dobijaju pravovremene i uopšte adekvatne informacije za blagovremeni i poželjan razvoj, te postojećim motivacionim mehanizmom ekonomski subjekti nisu dovoljno usmereni njihovom unapređenju. Uz to, odgovarajućim zahvatima delovalo bi se i u pravcu razvoja jednog dela društvenih delatnosti koje kroz postojeći mehanizam usmeravanja ne dobijaju potrebne impulse ili sredstava, kako bi im se ubrzao razvoj, odnosno sinhronizovao sa rastom društvenih potreba ili nastojanjem da se obogati kvalitet života, a time bi se omogućila i dodajna zaposlenost.

Navedene mere kojima bi se podržavala zaposlenost podrazumevaju i obezbeđenje sredstava ili bar dela za podsticanje razvoja, bilo u obliku privrednih ili vanprivrednih aktivnosti koje mogu da pruže odgovarajuće usluge i uopšte doprinesu potpunijem zadovoljenju izvesnih potreba, odnosno unaprede kvalitet života. Međutim, upravo u toj sferi nailazi se i na određena ograničenja, od kojih ovde izdvajamo kao značajnija:

— pritisak kroz raspodelu novostvorene vrednosti da se veće učešće obezbedi za ove namene pored već izdvojenih sredstava za opštu i zajedničku potrošnju, što je posebno teško ukoliko je proklamovano da udeo zahvatanja od privrede opada, odnosno da se s tog stanovišta vrši rasterećenje privrede;

— razlike u modalitetima za praćenje efikasnosti upotrebe sredstava u sektoru usluga koje pruža privreda, pa preko brojnih međuforni sve do onih koja se troše u odgovarajućem delu društvenih delatnosti, čime su umnogome limitirane mogućnosti njihovog međusobnog poređenja;

— neprilagođenost ili odloženo prilagođavanje usluga promenama u oblasti tražnje i društvenih ciljeva, što može imati za rezultat birokratizaciju, odnosno razvoj zastarelih ili čak parazitskih aktivnosti usmerenih na zadovoljenje interesa onih što su zaposleni ili na drugi način zainteresovani za izvesne institucije nego samih korisnika njihovih usluga; te

— zbog osiguranja jednakih prava na brojne standardizovane usluge za sve korisnike, jedan deo ovih se opredeljuje da ih ne koristi po tom osnovu i besplatno, već preferira više lični pristup u njihovom zadovoljavanju čak i po cenu plaćanja ovih.

S obzirom na izneta ograničenja, postavlja se pitanje:

— kako, u kojoj formi, finansirati zadovoljenje brojnih potreba za novim ili već korišćenim uslugama u novom konceptu razvoja? Naime, njima nije odgovarajući mehanizam finansiranja — realizacije preko tržišta, iako se njime omogućava neposredniji uticaj korisnika na individualizovanje i uopšte prilagođavanje platežno sposobnoj tražnji, što u ovoj oblasti može ne retko da dovede do iskrivljavanja slike o društvenim potrebama ili onemogućavanja delu stanovništva da ih koristi u meri koja je društveno inače opravdana. Na drugoj strani, kao ekstremna mogućnost javlja se sa stanovišta korisnika potpuno besplatna usluga finansirana putem

preraspodele dela novostvorene vrednosti u korist davalaca usluga vantržišnim mehanizmom, čime se obezbeđuje standardizacija zadovoljenja i jednakost svih članova društva, ali i omogućuju izvesne neracionalnosti, vezane za praćenje i prilagođavanje društvenim potrebama, te sve ono što čini prednost tržišnog načina finansiranja. Stoga se danas u nas već mogu sresti i brojni međumodaliteti finansiranja usluga, osobito onih vezanih za novi koncept razvoja. Njih u još širem dijapazonu primenjuju razvijenije zemlje, pa se nameće zaključak da karakteru usluga u privredi i/ili onih u vanprivrednoj sferi, ne odgovara jednoznačno ni jedna posebno uzeta ekstremna forma finansiranja već ih u praksi srećemo paralelno, odnosno u savremenim uslovima one su komplementarne, sa nizom modaliteta koji se predlažu i primenjuju za finansiranje zadovoljenja novih potreba. U iznalaženju adekvatnih formi finansiranja i njihovom podsticanju aktivnom politikom vidimo mogućnost bržeg napretka ovih aktivnosti. Na taj način bi se podsticala i nova zaposlenost za koju postoje utoliko veće potrebe ukoliko je rast neaktiviranog stanovništva brži, a to sem prirodnog priraštaja zavisi i od veličine ušteta rada u materijalnoj proizvodnji (posebno industriji i poljoprivredi), odnosno smanjene potrebe za radnicima u onim uslužnim delatnostima koje se tehnički opremaju — automatizuju i kompjuterizuju postupke (banke, komunikacije i dr.).

Vođenje aktivne politike prema oblasti usluga podrazumeva njihovu sistematizaciju kako bi se istakle razlike u načinu finansiranja, ali i formama organizovanja aktivnosti koje ih pružaju, te društveno i, naročito unutar toga, pravno odredile aktivnosti odnosno subjekti na koje se ona odnosi. S tog stanovišta, jedan deo ovih usluga i dalje će vršiti organizacije u okviru privrednih delatnosti, sa dohotkom kao objektom motivacije i tržišnim mehanizmom finansiranja. To znači da će osnovni impulsi za njihov razvoj poticati od tržišta, oni se umnogome zavisiti od raspoloživih sredstava i individualnih preferencija potrošača, što istovremeno znači postojanje velikih razlika u mogućnostima za njihovo korišćenje između pojedinih članova društva. S obzirom na napred izrečene promene što se očekuju od izmenjenog koncepta razvoja uopšte, te upravo navedena svojstva ovog načina organizovanja, motivacije i finansiranja, valja očekivati da se kao tendencija javi smanjenje značaja organizacija koje posluju kao privredne u vršenju usluga bitnih novi koncept razvoja. Za razliku od datog, ostale forme organizovanja i subjekti u tom domenu upućuju na manje-više neprivredni karakter, odnosno prvenstvenu orijentaciju ka zadovoljenju potreba, a kreću se od različitih formi udruživanja koje obuhvataju samo deo članova zajednice i omogućavaju im zadovoljenje izvesnih njihovih potreba, pa sve do onih koje su organizovane kao javne službe i dostupne svim građanima određenog dela ili čitave zemlje. Ukoliko su u pitanju različite vrste zadruga i slične organizacije, one omogućavaju da se članovi svojom aktivnošću međusobno ispomazu ili zajednički podmiruju izvesne potrebe za uslugama, a obič-

no njihov motiv nije dohodak (što naravno ne znači da one u praksi ne mogu da se orijentišu na njegovu maksimizaciju i uopšte se ponašaju kao privredne organizacije). Sem toga, deo usluga o kojima raspravljamo može se obezbediti za pojedine grupe stanovnika angažovanjem izvesnih organizacija (na primer sindikata) ili u okviru pojedinih naselja kao tzv. komunalna služba čiji je osnovni cilj zadovoljenje određenih potreba. Za razliku od zadruga, gde je zapošljavanje obično svedeno na minimum, u ostalim organizacionim međuformama preko kojih se zadovoljavaju raznovrsne društvene potrebe, zapošljava se radna snaga koja će vršiti date usluge, a njihovo finansiranje se vrši kombinovano sredstvima subjekata ili zajednica što su ih organizovali, odnosno učešćem korisnika (participacijom) u troškovima. Konačno, deo društvenih potreba zadovoljavaju organizacije što ih svrstavamo u tzv. društvene delatnosti. Njihova je orijentacija najdalja od maksimizacije dohotka, a finansiraju se specifičnim mehanizmom vantržišne alimentacije — samoupravnih interesnih zajednica. Jednovremeno, u neposrednom odnosu koga bi ova forma trebalo već danas da obezbeđuje, dogovaraju se između korisnika i davalaca usluga standardi zadovoljenja pojedinih vrsta potreba, te svi ostali aspekti uključujući i razvoj svake od delatnosti.

Osobenost društvenog odnosa prema napred posmatranim organizacijama koje pružaju raznovrsne usluge, a uz to su različito finansirane i organizovane, što posebno pravno valja istaći, ogleda se u izvesnoj autonomnosti i ekonomskoj odgovornosti za poslovanje, pored toga njoj istovremeno treba obezbediti mogućnost kolektivnog, društvenog, pa i državnog uticaja na poslovanje.

Finansiranje razvoja sektora usluga od značaja za izmenjeni koncept napretka može se vršiti sredstvima iz brojnih i različitih izvora — od privrednih investicija, preko budžeta društveno-političkih zajednica, sredstava samoupravnih interesnih zajednica, udruživanjem ličnih sredstava građana, putem samodoprinosu i doprinosa članova određenih zajednica ili organizacija, dobrovoljnim radom, pa sve do sredstava društveno-političkih organizacija. Već samo to nam daje povoda da zaključimo da i pored svih nepovoljnih i ograničavajućih činilaca koji karakterišu savremeno jugoslovensko razdoblje, ovaj sektor može računati sa većim sredstvima nego što to proizlazi iz obima privrednih investicija i sredstava za investicije u vanprivrednim delatnostima što se na njega odnose. Ovo utoliko pre kad se zna da njegovim širenjem može da se stvara znatan broj novih radnih mesta, te da uz korišćenje ostalih mogućnosti zapošljavanja doprinese postupnom zaustavljanju rasta nezaposlenosti, odnosno preusmeravanju njenog kretanja ka smanjivanju, uz ostale vrlo značajne efekte na ukupan razvoj. Naravno, svesni smo da sve napred rečeno podrazumeva formulisanje celovitog, izmenjenog koncepta razvoja i znatno izraženiju globalnu plansku funkciju kojom bi se sinhronizovali pojedini delovi privrede, od-

nosno njen ukupan razvoj prema napretku ostalih delova društva kao celine, pa i domen usluga posebno u onim segmentima koji omogućavaju uvećanje zaposlenosti što smo se na njih napred osvrnuli.

Prof. dr Stevan DEVETAKOVIĆ

SOME POSSIBILITIES OF INCREASING EMPLOYMENT
IN THE FIELD OF SERVICES AND DEVELOPING
SOCIAL BRANCHES OF THE ECONOMY

(Summary)

The author of this paper started from the basic lines and changes stemming from activating the population's labor potential. Rapid changes occurred particularly in productive employment in the socially-owned sector and in non-agricultural branches in general; such an employment aroused a great interest, exceeding in fact the possibilities for creating jobs. Consequently, parallelly with employment, unemployment grew at an extremely rapid pace.

The fact that most of those employed in the socially-owned sector were activated in the economic branches certainly coincided with the stage of development of the Yugoslav economy and society. On the other hand, during the whole period a rather rapid increase of employment occurred in industry; consequently, in the middle 80-ies it included almost one worker out of two, i. e. nearly 40% of those employed in the socially-owned sector. Besides the increase of employment in other branches that fact also pointed to the extensive development of the whole economy; during the first half of the 80-ies it led to a great disharmony in industry, a faster growth of employment than the social products, and a simultaneous decrease of labor productivity. During the last five years a number of negative changes occurred in other economic branches as well, leading altogether to a decelerated growth of the total economy's social product, the loss of the socially-owned sector's leading role in forming the accumulation and an accordingly decelerated growth of employment.

The author presented all the above mentioned facts in order to prove the necessity of changes in the concept of development, so that a much greater attention could be paid to a more efficient use of all the productive factors, the labor force included. Another argument in favor of the thesis that such changes are indispensable is the fact that a level of development is achieved when most of the population may satisfy their existential needs and therefore broader, socially justified material but also non-material needs essential for a complete development of the human personality should be included into the mentioned concept of development. The above mentioned situation influences the decelerated growth of employment in the economic branches, industry included. That refers particularly to large productive units and their mass production. On the other side, it will lead to growing social needs for

various services, either those realized as economic activities in the tertiary sector or those being part of social branches of the economy.

According to the evaluations of the level achieved and the changed concept of development supported by the author, he points out that a relative and absolute increase of the number of those employed in all fields of the material production may still be expected, but much slower than the one from past 40-year period, and a simultaneous relative and absolute growth of employment in services. The possible increase must be observed differentially, being lower in those services technically equipped by modern devices and thus subject to a rather high growth of the labor productivity; a higher employment may be expected in those having only limited possibilities for a larger growth of productivity and requiring quality rather than the labor invested, i. e. being suitable, due to the specific qualification they require, to a full affirmation of those employed on the job.

The mentioned changes regarding the labor demand are in accordance with the altered preferences of those to be employed, with a more free and personal attitude in choosing the job, being less conditioned by the maximization of the personal income as the basis for an adequate satisfaction of needs, and more determined by its conditions and nature; broader possibilities for labor and in its supply are complementary in a way, so they should be activities of the individual affirmation or the so-called „labor according to one's own satisfaction“ is usually predominant. In other words, it means that changes stemming from the altered concept of development both in demand for labor and in its supply are complementary in a way, so they should be articulated by adequate economic and political and other measures of the society.

Finally, the author presented in general lines a whole range of measures that may be used in realizing an altered concept of development in the field of employment, particularly by searching possibilities for financing development of branches known as a widely conceived sector of services. The author supports their integration into a complete and altered concept of the total economic and social development.

